

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2018/2

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Balázs-Hajdu Péter
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

BOGNÁR PÉTER	
Alfabetizáció a késő középkori, kora újkori Magyarországon	7
GESZTELYI HERMINA	
Mit keres a szoknya az asztalon?	
Bethlen Kata fogarasi adományainak elemzése.....	23
SZABÓ-REZNEK ESZTER	
K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat	
A kulturális elit alakulása és működése a 19. század végi Erdélyben	35

KRITIKAI LAPOK

SZOLNOKI ANNA	
A filológia piacán: kettő lett, maradhat?	
(<i>Kazinczy Ferenc művei, Költemények I-II.</i> , s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2018.)	49
FARKAS EVELIN	
Karakterkörkép	
(KUCSERKA Zsófia, <i>Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben</i> , Bp., Ráció, 2017.)	61
ZSEMBERY BORBÁLA	
A „Jókai-küldetés”, avagy mi legyen Jókai Mórral?	
(<i>A kispróza nagymestere: Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról</i> , szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városáért Közalapítvány, 2018.)	67

HASZNOS MULATSÁGOK

BALÁZS-HAJDU PÉTER	
Balassi Bálint ekhós versei és a közköltészeti hagyomány	75

FILLÉRTÁR

KÖLCSEY FERENC	
Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak	91
KÖLCSEY FERENC	
Rövid Lajstromok, a' Cons[iliarius]. Aranka György Grammat[ika]. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében.....	101
ONDER CSABA	
Két Kölcsey-kézirat a nyelvújítási harcok időszakából.....	105

Onder Csaba

Két Kölcsey-kézirat a nyelvújítási harcok időszakából¹

Kölcsey Ferenc, *Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak; Rövid lajstromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében.*

Előszó

A közkeletűen nyelvújítási harcként ismert diskurzus feltűnő fordulata volt a *Felelet a' Mondolatra* (1815) című pamflet megjelenése, amely után a szerzőpáros (Szemere Pál és Kölcsey Ferenc) komoly ellenreakciókra számított. Kölcsey most közreadandó két autográfjegyzete afféle munkanyagnak tekinthető egy tervbe vett újabb „Antimondolat”, azaz *Felelet 2.0*-hoz. A jegyzetek filológiai érdekessége, hogy megjelentetésükre eddig még nem került sor: Szauder József háromkötetes Kölcsey-kiadásának² jegyzeteiben még nem tudta azonosítani a csak töredékesen ismert egyik kéziratot. Történeti érdekességük pedig az, hogy bepillantást engednek a kazinczyánus szerzőpáros alkotói műhelyébe és Kölcsey Ferenc filológiai nézeteibe. A most közreadandó forrásszövegek és jegyzetek a *Kölcsey Ferenc: Nyelvtudományi munkák* című készülő kritikai kiadásból valók, amely kiadás részét képezi a *Kölcsey Ferenc Minden Munkái* című sorozatnak.

1.

Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak

A kézitről

Cseke. Octobr. 20dik. 1815. Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.

Az autográf kézirat 265×210 mm méretű bordázott 19 fóliója számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött

¹ A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 azonosító számú, „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című program támogatásával készült.

² *Kölcsey Ferenc összes művei*, 1–3. köt., kiad. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. A továbbiakban: KÖM2

kéziratgyűjteményben található a 4361 jelzet alatt (OSzK Kt Quart. Hung. 4361); a kézirat másik 2, egybefűzött fóliója (4 oldal) a 2832 jelzetű csomóban található (OSzK Kt Quart. Hung. 2832). Az ez utóbbin található pecsét szerint a kézirat 1947-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárába („M. N. Múzeum Könyvtára Kézirattári Növedéknapló 1947. év 2. sz.”; a lap másik oldalán 118-as nyomtatott, irattári számozás). A fóliók valaha egybefűzött egységet képeztek.

A Q. H. 2832 jelzeten lévő fólió tépett; a rektó (r) a kézirat elejét tartalmazza, a verzó (v) a kézirat (röviden: *LaistromDebrGramm*) 11–21., a másik lap r-v pedig a 144–159. lapok jegyzeteit tartalmazza. (Szauder József Kölcsey-kiadásának utószavában erről a töredékről azt írja, hogy „[Kölcsey] egy másik, két lapnyi jegyzete a Hallék, hallanék igét elemzi hangtörténeti szempontból, meg a siralom szó származékait”, közlésétől „nyersanyag” volta miatt eltekint.³) A Q. H. 4361 jelzeten lévő fóliók első lapja tépett, a címlap másik felét tartalmazza, a jobb felső sarkokban bekarikázott (30-tól 39-ig) és be nem karikázott (1-től 10-ig) ceruzás lapszámozás található. A 19 fólióból a 31, 37, 38, 39 bekarikázott számozású fóliók középen ketté vannak tépve. Az utolsó számozott lap túloldalán kezdődik a *Rövid lajstromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében* (röviden: *LaistromAranka*). A *LaistromDebrGramm* a *LaistromAranka* és az *Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak* (röviden: *Előszámlálása Révai Gramm*) kézírataival megegyező bordáza tűpapírra és hasonló (világosabb barna) tintával íródott.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak”.⁴

A kézirat most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K)

A szöveget betűhíven adjuk közre: a kézírásban az s betűt jelölő /betűt s betűre írtuk át. Az aláhúzásokat aláhúzással, a kettős aláhúzásokat aláhúzással és vastagítással jelöltük. A kis- és nagybetűs írásmód következetlen, elsősorban a kiemelést szolgálja a kéziratban.

Keletkezés

A kézirat a rajta szereplő keletkezés és dátumozás alapján Csekén (ma Szatmárcseke) keletkezett 1815. október 20-án. A lista lényegében szó szerinti kijegyzéseket tartalmaz a Debreceni Grammatikából (rövidítve: *DebrGramm*, lásd még: *Magyarázatok*), oldalszámmal jelölve a jegyzetek forrását, néhány esetben megjegyzéssel, széljegyzetekkel, a jegyzetlista végén hosszabb kritikai reflexióval. A kéziratban szereplő dátumozás Kölcsey gyakorlataiban a jegyzetelés megkezdésének időpontját jelöli. Eszerint a *DebrGramm*-át egy nap alatt lajstromozta, mivel másnap már Aranka György munkájának jegyzeteléséhez fogott (lásd: *LaistromAranka, Keletkezés*). Kölcsey a listát, hasonlóan a *LaistromAranka*-hoz, a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a' Mondolatra* (röviden: *Felelet 1815*) fogadtatása kapcsán készíti.

3 Vö. KÖM2 III. 1279–1280.

4 Vö. SOLT Andor, *Kölcsey halála és hagyatéka*, ItK, 1938/4, 375–393.

1815 nyarának végén a *Felelet 1815* megjelenésekor a szerzőpáros Surányban (ma Beregsurány) tartózkodik. Ugyan a kiadványt még nem látták, viszont a fogadtatás hírei már eljutottak hozzájuk. Mivel a *Felelet 1815*-ben Szemere és Kölcsey többek között a *DebrGramm* szerzői mellett még a református kollégiumi nevelést is megtámadta, igen sok ellenséget szereztek maguknak Debrecenben. Minderről így számolnak be Kazinczy Ferencnek:

„Az Antimondolatot még sem én, sem Pali nem láthattuk, s nem tudjuk, ha vajon a kéretlen kiadók nem csináltak-e insequentiaikat? Annyit hallánk, hogy Debrecen nagy tűzbe jött ellenem, mivel a prefáció alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már belejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a dolog mennél jobb véget nyerjen. Különben nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a publikum azt nem gondolná, hogy az Antimondolatban Uram Bátyámnak is része volt. Pali és én legjobban tudjuk, hogy abban senkinek másnak, a nnyival inkább Uram Bátyámnak nem lehetett befolyása, s szükségesnek látjuk, hogy a publikummal tudattassék, mennyire nem akar Uram Bátyám milyen felelgetésekre bocsátkozni. Uram Bátyámnak talán jó lenne deklarációt tenni a közönség előtt ezen dologban.

Méltóztassék U. B. nekünk a debreceni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van. Vajon lesz-e valaha idő, melyben a korbácsok Debrecent megszelidítik? Minthogy mia az Antimondolatot, mint írást, nem láttuk, méltóztatik Uram Bátyám azt is küldeni, ha már megkapta volna. Valóban rendes állapot ez a miénk! Megeshetne, hogy ellenünk sokan felkelnének, s mi a dologokról csak évek múlva tudósítanánk, s olyankor készülnénk felelni, midőn a publikum figyelme már száz újabb dolgok által vonzattott el.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1.)⁵

„Méreggel s dühvel veszik a monastikus nevelést melyet Kölcsey Somogyi felől írt. A debreczeni levél is nagy zajt indított. – S hogy a Debreczeni Grammatika szerzőjének egyike ignota quantitásnak van kikiáltva, mindenütt ha ragusznak érette. Veszprém vármegye a Dicsshalom az az Veszprémért haragszik. Pápáról dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan Kazinczy ellen.” (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 2.)⁶

1815 kora szeptemberében a szerzőpáros a debreczeniek és a veszprémiek válaszirásaira vár, előkészületeket téve közben a folytatásra, egy újabb Feleletre, vagy ahogyan emlegetik: a „második Antimondolat”-ra. Eme előkészületek között elsőként a *Debreceni Grammatikát* kívánják megszerezni, Kazinczytól kölcsönkérni, ahogyan az Kölcsey idézett leveléből kiderül:

„Méltóztassék U. B. nekünk a debreceni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van. Vajon lesz-e valaha idő, melyben a korbácsok Debrecent megszelidítik?” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1.)⁷

5 Vö. Kölcsey Ferenc *Minden Munkái*, Kölcsey Ferenc: *Levelezés I. 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas Kiadó, 2005, 413–414. A továbbiakban: MM4 *Levelezés I.*

6 Vö. *Kazinczy Ferencz Összes Művei: Levelezés*, I–XXI., közzéteszi VÁCZY János, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1890–1911, 145.

7 Vö. MM4 *Levelezés I.*, 413–414.

1815 októberében Kölcsey Homérosz *Iliászának* fordításával (vö. *GrammSzójegyzetek*), és Révai Miklós munkájával (vö. *ElőszámlálásaRévaiGramm*) van elfoglalva az újabb Antimondolat terve mellett:

„A debreceni levél igen jó, ahelyett nem kell más, a reáteendő feleletben az innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni. Folnesicstól egynek készülni kell, mert oly érdemes úri ember nem maradhat jutalom nélkül. Gyarmatival fel kell hagyni. Pethével lehetne újságot írni. Kazinczy hívását, hogy novemberben benneteket látogassalak meg, talán elfogadom, s ha ez így történ, úgy többeket fogunk beszélhetni. Én most nem perlek, mivel úgyis azt óhajtom, hogy a tréfa folytatásával késsünk egy darabig. Révait olvasom, s sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen újításokat, vagy inkább régítéseket viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1815. október 16.)⁸

Kölcsey az úgynevezett „debreceni levél” megtartása mellett érvel – amelynek egyébként ő maga volt a szerzője, (lásd *Felelet 1815, Édes Öcsém Uram!*) –, azt jegyezve meg, hogy az újabb feleletben az „innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni”. Magyarán a második Antimondolatban a debreceni grammatikusok által elkövetett, de a *Felelet 1815*-ben még fel nem hozott hibákat kell feltüntetni. Ugyan ekkor Kölcsey a további küzdelemmel még várni akar („én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a tréfa folytatásával késsünk egy darabig.”), de időközben meggondolja magát, mert a Kazinczytól korábban elkért (és minden bizonnyal megkapott vagy egyéb úton megszerzett) *DebrGramm*-át öt nappal később már ki is jegyzeteli Aranka könyvével (*LaistromAranka*) együtt, és éppen Révai munkájához fog hozzá (lásd: *ElőszámlálásaRévaiGramm*):

„A’ Debreczeni Gramm[atika] és az Aranka’ hibáijkbolla istromokat csináltam, lehet belőlök akármit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már feleslegis van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől előbb vissza fordulni.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24.)⁹

A *LaistromDebrGramm* mellett a szintén ekkoriban jegyzetelt *LaistromAranka* tehát a második Antimondolathoz készül: a belőlük való „akármit dolgozás” arra utal, hogy Kölcsey mindezt szabadon felhasználható nyersanyagnak tekinti. Szemere Pál egy hónappal később kelt levele alapján a második Antimondolat tervéről ezt írja:

„A második Antimondolat plánja fell még nem tudósítottalak. Időszaki írás formában kellene dolgoznunk. Csak az intelligenz levelek is, mely sokféle tónt fognának nyújthatni. Recensio, levelek, dialóg, antikritik, nekrológ s egyebek, mint versek etc. De erről majd akkor tanakodjunk, ha Bohógyira felelet jó.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalú, 1815. november 23.)¹⁰

⁸ Uo. 434–436.

⁹ MM4 *Levelezés I*, 442., lásd még: 958.

¹⁰ Vö. MM4 *Levelezés I*, 445–446.

Kölcsey néhány hónappal később – miközben részletesen beszámolta tudomására jutott pletykákról¹¹ – ezt írja Szemerének:

„Én a' Debreczeni Grammatikából, a' Cons. Aranka Philologiai dissertatiojából az Erdélyi Gyűjteményben laistromokat csináltam, de mindezeknek csak akkor vegyük hasznokat ha az ellenírások fényt látnak.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28.)¹²

A második Antimondolat végül nem készül el, mivel az ígért ellenírások meg sem jelennek vagy tetemesen késnek (Somogyi Gedeon csak 1819-ben reflektál a történetekre, vö. *Értekezés a' Magyar Verselés' módjáról és Fordításokról. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékü, és ugyan annyi Sorú Próba- Fordításával együtt* (Veszprém, 1819), így Szemere és Kölcsey letesznek a folytatásról. A *Laistrom-DebrGramm* (és a *LaistromAranka*) felhasználásra nem került sor.

1831-ben Kölcsey az Akadémiától a nyelvtudományi szakszavak gyűjtését kapja feladatul, többek között a *DebrGramm* szakszavainak kijegyzetelését. Az Akadémia 1832. május 2-i jegyzőkönyve szerint Kölcsey a *DebrGramm*-ból „kivont philologiai” műszavak gyűjteményét benyújtotta (lásd még: *Műszavak*, Keletkezés). Noha ennek a kézírata nincs meg, semmi nem utal arra, hogy az 1815-ben készített laistrom és az 1832-ben összeállított szójegyzék bármilyen kapcsolatban lenne egymással.

Magyarázatok

laistrom – laistrom: 'jegyzék, lista, számviteli könyv'. A középkori latin *registrum* szóból való, amely a *regestum* módosult változata; az utóbbi a *regerere*, *regestum* ('viszszahord, behord, bejegyez') igéből való. A szóalak elhasonulás és hangrendi illeszke-

11 „Tudod-e tehát, hogy Debreczenben és Álmosdon az Antimondolat tért épen oly dühvel haragusznak. a mily örömmel azt a váradiait olvasták. Azok a Calvin gonosz fiait talán nem is gyuládtak volna fel, s nem rázattak volna ki indolentiáj okból, ha ezek a Eóma sorsosi nem mutatták volna örömköt s a megtámadó én nem lettem volna. Prof. Ercsey leczkéinek egyikén közönségesen keltek ki ellenem, mert, úgy monda, nem szép a madárnak – s ez az ember, ki két évvel ezelt engem arra kért, hogy tanítványi számára aesthetikát irjak, most maga foggott tollat, hogy velem bajt vívjon. Hagyján! mert a mint mondja a csúcsos szelesek tanítójok, a mi kardunkat sem fából faragták. Álmosdon az öreg Csanádi az epistolae obscuriorum említést vette maga ellen. Szegény öreg! ő azt hiszi talán, hogy litteratori per nem eshetik meg, ha csak az ő Werthes Ich-je szóban nem forog, és mit tartozik pedig a litte rátör tudni egy oly emberkér, ki soha semmit nem írt, a nyelvet csak a Debreczeni grammatika szerént s a csak a Székelyhídi mellett magában vagy legfelebb az iskola mesterrel ítélgette? – Halljad a mi következik. – Cons. és V. Palatínus Péchy Imre úr is méltóztatott megbotránkozni – és miért? Talán a Collegium miatt? nem! a superintendens mindentudó személye miatt? Azt sem! Mi miatt tehát? a Zafir Gergely miatt! Boné Deus! n szegény Major kínjában az els levél egyik sorában így is átkozódik: Diantre malheur! Azt mondják, hogy a Cons. is úgy szokott s a satyrát ott kereste, hol azt maga Lucilius sem kereste volna – risum teneatis a mici! Én ugyan fóllesztend olta még egészen ki nem tudám magamat nevetni. Mit tegyünk ezen emberekkel? Ezek, midn a hatokat verjük, a lábok szarát fájlalják.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 465–466.)

12 *Uo.*, 467, 981. Lásd még GYAPAY László, *Idegenségek és szokatlanságok: Kölcsey ismeretlen nyelvészeti tárgyú munkája*, ItK, 2002/3–4, 415–439, 422.

déseredménye (vö. Magyar etimológia isztár). Kölcsey gyakorlatában nésszóhasználatában a jegyzések az adott könyv tartalmi kivonatolását (excerptatio) jelenti. Az ilyen jellegű munkáinak jellemzője: 1. kelezés/dátumozás. 2. a jegyzetelt mű könyvészeti leírása. 3. a jegyzetelt mű oldalszámainak megadása. 4. szó szerinti kijegyzések. 5. széljegyzetek, sorközi, írás végi reflexiók. Kölcsey lajstroma a jegyzésekkel mutat rokonságot. A Kölcsey-jegyzet címe így érthető: 'A Debreceni Grammatika hibás állításainak rövid listája.' Eszerint mindent hibásnak vél, amit kijegyzetel. Mindennek oka egzaktan csak azokon a helyeken állapítható meg, ahol kritikai reflexió is megjelenik a jegyzetekben.

Debreceni Grammatika – Jegyzetelt mű: *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Bétsbenn A' Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. Alberti Betűivel. 1795. (A munka „Debreceni Grammatika” néven vált közkeletűen ismertté.)

Kölcsey, Kazinczyhoz hasonlóan, vitába állt a DebrGramm által megtestesített filológiai (nyelvtudományi) szemlélettel és elvekkkel.¹³

A DebrGramm létrejöttéről: az 1779-ben a *Hadi Történetek* című lap szerkesztői által meghirdetett Görög–Kerekes-féle pályázatra, amely a magyar grammatika megalkotását tűzte ki célul, ötpályamunka érkezett. Kettő ezek közül, Földi Jánosé és Veres Mihályé, debreceni alkotók munkája volt. A hármás bíráló bizottság (a kolozsvári és a nagyenyedi professzorok, valamint a debreceni Tudós Ítéző-Bírák) egyiket sem jutalmazta. A szerkesztők át dolgozták a rendelkezésre álló anyagot, és az öt műből egyet állítottak össze, a debreceniek – elsősorban Földi nyelvtnát alapul véve. Így jött létre a *Debreceni Grammatika*. A szerzők (Domokos Lajos főbíró, Benedek Mihály, Szikszai György és Gál András lelkészek) – a Kollégium egykori diákjai – a debreceni professzoroktól nem kértek segítséget.

Deákoknak – értsd: a latin nyelvnek

quod supra – [lat.] itt: mint az előbb

disquisitio – [lat.] vizsgálat, nyomozás; itt:

paradigma – itt: a szó összes ragozott alakjának rendszerezett leírása

dageschírazás – [ném.] schieren, a. m. kiválogat, megtisztít

illud – [lat.] amaz, az említett

Cs[ipkés]. Komáromi példája szerént – A *DebrGramm* az 55. lapon idéz *Komáromi Csipkés György* (1628–1678), a Debreceni Kollégium egykori tanárának Biblia-fordításából.¹⁴ Károlyi fordításának javítgatását az 1645. évi amsterdami kiadásban már diákként elkezdte Komáromi. Újra fordított teljes Bibliája halála után, 1685-ben sem jelenhetett meg Debreczenben, majd csak a város költségén egy leideni kiadónál készültel 1717-ben. Példánya útban hazafelé a határna katolikus cenzúra lefoglalta, egy részüket Egerben elégették, más részük tönkrement a pinceraktárban. Csak II. József türelmi rendelete (1789) után érkeztek haza a megmaradt példányok.

¹³ Erről lásd még: *Előszámlálása Révai Gramm*, illetve: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. MM4 *Levelezés I.*, 442.

¹⁴ Lásd: *Magyar Biblia Avagy az Ó és Új Testamentom könyveiből álló tellyes Szent Írás a' Magyar nyelven. Mellyet A' Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész közönséges*

es ist nur ein wohlgemeinter Rath – [ném.] 'ez csak egy jó szándékú tanács'

Amphibion – [lat.] kételtű

Különös jegyzést érdemel – értsd: 'külön figyelmet érdemel'

bohóságot – értsd: 'botorságot, butaságot'

a' Latiatuc n[em] való magyar hagyomány – t. i. a *Halotti Beszéd*. Lásd: *Antiquitates*, illetve *Előszámlálása Révai Gramm.*

erit mihi magnus Apollo – [lat.] 'maga lesz a nagy Apolló'

Conf[eratur]. Révai – [lat.] *conferatur*, a. m. vesd össze, ti. az *Antiquitates*-szel.¹⁵

valamint a' Mérmondó is Beregszászínál – *Beregszászi Nagy Pál* (1750?–1828) a keleti nyelvek és a teológia professzora Sárospatakon; több összehasonlító nyelvészeti munka szerzője. A *Dissertatio Philologica de Vocabulorum Derivatione ac Formatione in Lingva Magyarica* (Trattner János Tamás, Pest, 1815.) című munkájában, 181. lapon lásd: „*mérmondó*, a *udax*, liber in loquendo, qui a *udet dicere dicitque quod dicere vult*”. (Lásd még: *A szószármaztatásról*, Magyarázatok.)

Beregszászi ezta „művéta nyelvművelés segítésére, Kulcsár István ösztönzésére (Praefat. XV.) írta; tehát bizonynyal az újítók ellen szövegetlenül a Mondolat stb. hatására. Itthá fődolga a szókszármaszásról ésszármasztásáról szólni (ha szabada derivatiót és formatiót így értelmeznünk); mellékesen, minden indulat és személyek megnevezése nélkül, néhol a hibás származtatásokat megbírálni. Csakugyan ez foglalja el munkájának legnagyobb részét. [...] Beregszászi Derivatíójában kevés hibásan felvett vagy nem szabatosan megkülönböztetett képzőt találunk. Az összetettekről ismét nem kimerítőleg, sőt a főbb nemeket sem ismertette beszél; mégis mond eszméltetőleg egyetmást. [...] Az összetett nevek közül figyelmet érdemlő példái: mérmondó» a *udax liber in loquendo*« – *vox composita elegans*« – barnaszeg (úgy hiszem szégbarna, mint szégsárga v. ö. félszeg néha: felszeg p. áron).¹⁶

Négy nemeit mondja a' Szofzármaztatásnak, v[agy] csinálásnak – Ez a négy módozat (1. Deriva[tio]. 2. Compositio. 3. Idegen nyelvb[ől] kölcsön[zés]. 4. Per Onomatopoeian) Kölcsey írásában: *A szószármaztatásról* (KÖM2)

Infinitivussal élés eleitől fogva sajátja volt a' Magyar Iróknak –

Révainál Antiq. Litt. Hung. p. 151. s. – *Antiquitates*

Bécsi MS. Biblián – ms manuscriptum (kézzel írott, kézirat) rövidítése / MS: memoriae sacrum, azaz az emlékezet szentsége (szent emlékezetű?). Lásd még *GrammSzójegyzetek*: MS Biblia

A *Bécsi biblia* vagy Révai-codex (XV. század): Révai Miklós másolta le először (hozzá fűzött magyarázatokkal) a bécsi udvari könyvtárban, *Antiquitates* c. munkája 2. kötetében akarta kiadni. Döbrentei Gábor adta ki először Régi Magyar Nyelvmélekek I. kötetében.

Summáját és részeit meg-mutató marginalis jegyzésekkel meg-világosított: Comáromi C. György, Leiden, 1685. Esztendőben.

15 RÉVAI Miklós, *Antiquitates Literarvae Hvngaricae*, kiad. TRATTNER Mátyás, Pest, 1803. [Magyar Deákságnak Régiségei]

16 IMRE Sándor, *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái*, Székfoglaló, A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1880, 39–40, 42.

az Ilyés Püspök könyvén – Illyés András: Keresztyéni életnek példája avagy tüköre, Nagyszombat, 1705.

Régi Magyar Agendariusbol – Agendarius, liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus, & aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus, parochi, & alii curati, in dioecesi & provincia Strigoniensi utuntur, a novo impressus: Quibus additae sunt lingua vernacula, piae et catholicae aliquot exhortationes, ad eos, qui utuntur sacramentis, & qui eorum administrationi intersunt. Tirnaviae [Nagyszombat], M.D.XCVI. [1596]. (Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában RMK1448 jelzettel található meg a Kölcsey által említett Debreczeni Bibliotheca példánya.)

2.

Rövid lajstromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében

A kéziratról

Cseke. Octob. 21. dik. 1815 Rövid Lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található az OSzK Kt Quart. Hung. 4361 jelzet alatt; 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: 5. f. v-ján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”).

Az öt 265×210 mm méretű bordázott fóliók középen ketté vannak tépve. A jobb felső sarkokban bekarikázott (40-től 41-ig) és be nem karikázott (11-től 22-ig) ceruzás lapszámzás található. A kezdő lap túloldalán található a *LaistromDebrGramm* utolsó jegyzete. A *LaistromAranka* a *LaistromDebrGramm* és az *ElőszámlálásaRévaiGramm* kézírataival megegyező bordázta túpapírra és hasonló (világosabb barna) tintával íródott. Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állítása i-nak.”¹⁷

A kézirat most jelenik meg először. A kézirat címadását követjük, feloldva annak rövidítéseit. A kiadás alapszövege: Kézirat (K)

A szöveget betűhíven adjuk közre: a kézírásban az **s** betűt jelölő *f* betűt **s** betűre írtuk át. Az aláhúzásokat aláhúzással, a kettős aláhúzásokat aláhúzással és vastagítással jelöltük. A kézirat bizonyos szavakata kisbetűk méretének növelésével emel ki: ezt *kurziválva* adjuk vissza.

¹⁷ SOLT Andor, *Kölcsey halála és hagyatéka, i. m.*, 392.

Keletkezés

A kézirat a rajta szereplő keletkezés és dátumozás alapján Csekén (ma Szatmár-cseke) keletkezett, 1815. október 21-én. A lista lényegében szó szerinti kijegyzéseket tartalmaz Aranka György munkájából, *A' Magyar Nyelv-Mivelő Társaság' Munkáinak Első Darabja*-ból (röviden: *MagyarNyelvmívelő 1796*, lásd még *Magyarázatok*), oldal számmal jelölve a jegyzetek forrását, néhány esetben megjegyzéssel, széljegyzetekkel, a jegyzetlista végén hosszabb kritikai reflexióval. A kézira ton szereplő dátumozás Kölcsey gyakorlataiban a jegyzetelés megkezdésének időpontját jelöli. Eszerint a *LaistromAranka*-t Kölcsey a *LaistromDebrGramm* után kezdi kijegyzetelni (vö. *LaistromDebrGramm*, Keletkezés). Kölcsey a listát, hasonlóan a *LaistromDebrGramm*-hoz, a Szemere Pállal közösen írt *Felelet 1815* fogadtatása kapcsán készíti.

Keletkezéséről a *LaistromDebrGramm* keletkezése kapcsán elmondottak ismétellhetők meg (lásd ott). A jegyzetet Kölcsey kétszer említi:

„A' Debreczeni Gramm[atika] és az Aranka' hibáijkbolla istromokat csináltam, lehetbe-
lölök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival
küzdök. Mondolatra írt feleletem már feleslegis van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék
Homérra mentől előbb vissza fordulni.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. októ-
ber 24.)¹⁸

„Éna' Debreczeni Grammatikából, a' Cons. Aranka Philologiai dissertatiojából az Erdé-
lyi Gyűjteményben laistromokat csináltam, de mind ezeknek csak akkor vegyük hasznokat
ha az ellenírások fényt látnak.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28.)¹⁹

Nem tudni, hogy a *MagyarNyelvmívelő 1796* hogyan állt Kölcsey rendelkezésére. Mivel a *DebrGramm*-át Kazinczy Ferentől kéri kölcsön,²⁰ és a két munkát egyszerre jegyzeteli, Aranka munkájára vélhetően Kazinczy hívja fel Kölcsey figyelmét, és talán a kötetet is ő küldi meg a Debreczeni Grammatikával együtt 1815 szeptemberében. A két jegyzetelt mű közötti kapcsolatot a *LaistromAranka* végén található hosszabb kritikai reflexió hozza létre, amelyben Kölcsey Kazinczy Ferenc Báróczy-életrajzát idézve tesz elítélő megjegyzést a nyelvszokást jelentő usus hasonló megítélései miatt (bővebben lásd még *Magyarázatok*).

Magyarázatok

Aranka György és az Erdélyi Társaság – A jegyzetelt mű: *A' Magyar Nyelv-Mivelő Társaság' Munkáinak Első Darabja*. Szebenben. Nyomtattatta tott Hochmeister Márton betüivel. 1796. Kölcsey ténylegesen csak az Első szakaszt (36–125.) jegyzeteli, illetve a II. Bevezető cikkelyhez fűz kommentárt. *Aranka György* (1737–1817) Marosvásárhelyt törvényszéki közbíró, 1796-tól az erdélyi királyi tábla rendes ülnöke. 1793-ban hozta létre a nyelvművelés kérdéseivel foglalkozó társaságát, amelynek

¹⁸ MM4 Levelezés I, 442. Lásd még: 958.

¹⁹ MM4 Levelezés I, 467.

²⁰ Vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1. MM4 Levelezés I, 413–414.

titkára volt. A Magyar Nyelvmívelő Társaság első kiadványa volt a Kölcsey által jegyzetelt munka. Kölcsey levelezésében egyetlen helyen, a debreceni kollégium könyvtárában található magyar grammatikák kapcsán említi Aranka Györgyöt: „Nomenclatura s. Dictionarium Latino Ungaricum. 1597. Írta Szikszai Fabricius Balázs. Kiadta legelőször Pesti Gáspár 1592., azután Uifalvi Imre 1597., ismét 1619. Horányi Bod után csak az első és utolsó számot említi. A könyv magába nem nagy tekintetet érdemel, azt mindazáltal el nem mulatom jelteni, hogy kifogást tesz Cons. Aranka azon állításába, hogy a lacrymát minden régi írások könyvnek írják, mert a 62. levél első felén a lacrymát így magyarázza: Köeny-hullatas.”²¹ Kölcsey Arankával szemben táplált ellenérzésére a jegyzeten kívül más adatunk nincs. Vélhetően Kazinczy hatásaival számolhatunk, akinem volt jó véleménye a magyar nyelv művelése érdekében összeállt erdélyi társaságról, mivel azok „a nyelvnek úgynevezett tisztasága mellett buzognak s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak”, és amely [társaság], „(Munkáik I. dar. Szeben, 1796. I. 7.) azt állítja, hogy ennek jobbítás nem kell, mivel ez tökéletes [...]”²²

Consiliarius – [lat.] tanácsos, tanácsadó

Tudhatta volna [...] ha csak Pereszlényitől is, hogy [...] minden Genitivusokat lehet declinálni – *Pereszlényi Pál* (1631–1689) jezsuita tanár, áldozópap, lásd még: *Előszámlálása Révai Gramm.* Hivatkozott munkája: P. Paulo Pereszlenyi: *Grammatica Lingvae Ungaricae. Tyrnaviae* [Nagyszombat], 1682. Pereszlényi Pál: *A magyar nyelv grammatikája. Grammatica Lingvae Ungaricae.* Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. Vladár Zsuzsa, A Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2006. A birtokos esetek ragozásáról: „A korai magyar grammatikákban a genitivus eset végződése mindig *-é*, ami valójában birtokjel. A modern felfogás szerint a magyarban nincs önálló genitivusi forma, alakja megegyezik a részes esettel: *nAk* [...]. Pereszlényi korában azonban, mivel a mintának tekintett latin esetsorban szerepelt genitivus végződés, fel sem merülhetett az a gondolat, hogy a magyarban ne lenne külön alakú megfelelője. Az *-é* végződés genitivus esetté nyilvánítása mellett szólt, hogy a birtokoshoz kapcsolódó névszói végződés, és szemantikailag egyértelműen possessivusi viszonyra utal. Ugyanakkor, mivel a birtokjeles alak egy kifejtett birtokos szerkezet rövidítése, használata korlátozott, jelölete pedig a birtok, ezt Pereszlényi is felismerte (1682. 45–7. [2006. 130–134]).” (A fordító C. Vladár Zsuzsa jegyzete, u.o. 412.)

a' Jó Deák – azaz a latin nyelv

istentelen periodusát – értsd: borzasztó, szörnyű szakaszát.

hogy Yorick szavával éljek – ti. Kazinczy szavával. Laurence Sterne (1713–1768) angol író *Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorick* (1768) című regénye Kazinczy Ferenc fordításában *Érzékeny Útazások Francia- és Olaszországban*

21 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1808. december 7. MM4. Levelezés I, 33. vö. még uo. 644.

22 KAZINCZY Ferenc, *Báróczy Sándor élete = Kazinczy Ferenc Művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok, vál., szöv. gond., jegyz.* SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 779–800, 788.) Lásd még: *Yorick szavával.*

címmel 1815-ben jelent meg (*Kazinczy Ferencz' Munkái: Szép Literatura, IV., Pesten, Trattner János Tamásnál. 1815. 87–346.*). Vélhetően eme időbeli egybeesés miatt nevezi Kölcsey a Sterne regényt fordító Kazinczyt Yoricknak. (Sterne regényének főhőse *Hamlet Yorick*-jának nevét veszi fel útlevelében: „Elővevém tehát azt a 'Kötetet hol Hamlet találta, 's felhányván a' Sírások* scénjét az ötödik Aktban, ujomat a' Yorick' neve alá vettem, 's a' könyvet a' Gróf felé fordítottam. Me voici! mondám.”)

Kölcsey nem jelöli meg forrását, de nem utalhat másra, mint az 1814-ben megjelent Báróczi-életrajz vonatkozó passzusára, amelyben Kazinczy ugyanezt a szakaszt használja föl Aranka munkájából véleményének kifejtéséhez:

„Az erdélyi társak [Munkái I. darab, Szeben, 1796.] lap 19. ezt mondják: »a Cicero halhatatlan beszédeikeresetlen, mindennapiszókkal van írva, melyek sem az óság penésze, sem az ujság íze nem érzik; cifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a szolgálóleány is megérthette.« – Oly beszéd, mely a járhatlan könnyen megteveszthető, de nem azt, aki Rómának nyelvét és íróit nem a szokott felületességgel ismeri. Mert mi úgy hisszük, hogy meghatározni, mi volt legyen a Cicero korában keresett és nem keresett, mindennapi és nem mindennapi, nem oly felette könnyű, mint némely olvasó gondolná; úgy hisszük, hogy Cicerónak beszédeit a néphez nem csak a konyhaleányok – kik a rosták mellett nehezen fogtak összegyűlni a beszédet tartó consul hallgatására – , hanem sok polgárok is igen csak oly formán értették mint a szombathelyi meghalt nagyprépost, a rudinaipát és a sopronyi superintendens katedrai beszédeiket érti nagy része az ő hallgatóiknak. És ha egyedül azt tarthatjuk jól írottak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lucréc, mi Virgil, mi Horác? [...] Mint itt az erdélyi társak, úgy fog itélni minden, aki annak értéséig nem emelkedhetik fel, hogy a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.*”²³

Kölcsey egyik fő kifogása az a szemlélet – Aranka munkája és a *DebrGramm* között ebben látható hasonlóság –, amely a köznyelvi nyelvhasználatot teszi meg a nyelvhelyesség kritériumának. „A' köznépcsak nem csinálhat usust, annyival inkább mert a' Népcnek ususa mérföldenként változik.” – summázza Kölcsey az ezzel kapcsolatos elutasító véleményét még ugyanezen a nyáron Kazinczynak (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5.)²⁴

Debreczeni Grammatikának elől(utol)járó beszédjében – *DebrGramm* Előjáró Beszéd [XIII]–XXX., hiv. XIX–XX, lásd még: *LaistromDebrGramm*.

Debr[reczeni] Gramm[atika] 52. és 202. lap – *DebrGramm* 52.: „mivel a köz beszéd, más Nyelvekben is különböz, az Írásbéli és Tűdósok' beszédétől.” Vö. ezt *LaistromDebrGramm*. *DebrGramm* 202.: „A Foglaló Móddal többnyire akkor élnek a Magyarok is, és úgy, mint más Nemzetek: hanemhogya Jövendőjét, nem hallani a

23 KAZINCZY Ferenc, Báróczi Sándor élete, i. m., 789–790. Első megjelenés: KAZINCZY Ferenc, *Báróczi Sándor minden munkái*, Újra kiadta Kazinczy Ferencz, Nyolczadik kötet (*Erkölcsei mesék. Marmontel után, Erkölcsei levelek Dusch után*; KAZINCZY Ferenc, *Báróczi Sándor' élete*), Trattner János Tamásnál, Pest, 1814.

24 MM4. *Levelezés I*, 398. Lásd még *Bevezető*.

köz beszédbenn.” Vö. ezt *LaistromDebrGramm*.

az Idvezítőnek szavait – *Lukács evangéliuma: 23,34*